

Горлова Л. А. Лексико-семантична група німецьких прикметників зі значенням “ввічливий”: інвентаризація та парадигматичні відношення (на основі компонентного аналізу словникових дефініцій) / Л. А. Горлова // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Філологічні науки (мовознавство). Випуск 75 (1). – Кіровоград, 2008. – С. 105-109.

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ
ЗІ ЗНАЧЕННЯМ „ВВІЧЛИВИЙ”: ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ТА
ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ
(на основі компонентного аналізу словникових дефініцій)**

У статті розглядається лексико-семантична група німецьких прикметників зі значенням „ввічливий”, а саме простежується процес виділення складу лексико-семантичної групи шляхом проведення процедури інвентаризації та дослідження парадигматичних відношень. Аналіз здійснюється на основі компонентного аналізу словникових дефініцій.

В статье рассматривается лексико-семантическая группа немецких прилагательных со значением „вежливый”, а именно прослеживается процесс выделения состава лексико-семантической группы путем проведения процедуры инвентаризации и исследования парадигматических отношений. Анализ осуществляется на основе компонентного анализа словарных дефиниций.

The article deals with the study of the lexical-semantic group of the German adjectives with the meaning "polite". The inventory procedure and the research of the paradigmatic relations are based on the analysis of the lexicographical sources by means of using some quantitative methods.

Дослідження лексичного складу мови доцільно проводити з позиції семантичних полів, оскільки цей підхід протягом останніх десятиліть набув значного поширення і довів свою безперечну ефективність. Лексико-семантична група (ЛСГ) вважається при такому підході найбільш оптимальною одиницею для дослідження. Вона об'єднує семантично подібні слова однієї частини мови, між якими існують певні типи міжлексемних зв'язків та відношень. Об'єктом вивчення постають синтагматичні зв'язки, парадигматичні відношення та епідигматичні характеристики, які визначають місце слова в семантичній системі мови. Однак першочерговим завданням на шляху дослідника виступає укладення або виділення необхідної групи слів для подальшого аналізу її властивостей.

В даній статті описується механізм формалізованого виділення ЛСГ прикметників зі значенням *ввічливий*, які позначають позитивні характеристики етикету. Вибір об'єкту аналізу зроблений на основі об'єднаної індуктивно-дедуктивної мовно-психологічної класифікації прикметників [4:43–44] і обумовлений високою частотою вживання досліджуваних слів у різних сферах людської діяльності, а також відсутністю досліджень даного фрагменту мови.

Процедура інвентаризації, тобто виділення складу ЛСГ, передбачає застосування кількісної методики, розробленої Л.В. Бистровою, В.В. Левицьким та М.Д. Капатруком. Ця методика ґрунтується на ідеї спільності семантичних компонентів словникових дефініцій та складається з наступних етапів:

- 1) визначення слова-ідентифікатора (домінанти групи);
- 2) утворення списку лексем на основі лексикографічних джерел;
- 3) виділення основного складу групи;
- 4) формування периферійного складу групи [2:102].

На першому етапі інвентаризуємо домінанту групи – прикметник *höflich*. За даними десяти тлумачних та синонімічних словників сучасної німецької мови складається список компонентів, які описують домінанту групи (див. таблицю 1), і список компонентів, які описуються домінантою групи (див. таблицю 2). Та

оскільки семантична відстань між компонентами і домінантою групи може значно різнитися, слід визначити семантичну вагу компонента в тлумаченні іншого. Для цього користуємося формулою (1) і отримуємо показник ваги компонентів у словах отриманих списків:

$$W = \frac{(n + 1) - r}{n}, \quad (1)$$

де W – вага досліджуваного компонента тлумачення, n – кількість компонентів (або рубрик) у тлумаченні, r – порядковий номер (ранг) компонента (або рубрики) в словниковій статті.

Ця процедура ґрунтується на припущенні, що чим ближче до пояснюваного слова знаходиться інше слово в словниковій дефініції, тим тіснішим зв'язком характеризується семантика обох слів [3:130]. Виходить, що найбільшу вагу має той компонент, який в тлумаченні стоїть найближче до пояснюваного слова. Кількісний показник ваги компонента може коливатись від 0 до 1.

Оскільки в дослідженні для більшої об'єктивізації використовуються десять словників, необхідно вирахувати середню вагу кожного компонента за всіма словниками за формулою:

$$W_{\text{сеп.}} = \frac{W_1 + W_2 + \dots + W_n}{n}, \quad (2)$$

де $W_{\text{сеп.}}$ – середня вага компонента, W_1, W_2 – вага компонента в окремо взятому словнику, n – кількість словників.

Таблиця 1

Вага компонентів у смисловій структурі домінанти *höflich*

№	Прикметники	Agricola	Bertelsmann	Bünting	DudenUniversal-wörterbuch	Duden Synonym-wörterbuch	Görner, Kempcke	Kempcke	Klappenbach, Steinitz	Peltzer	Wahrig	W _{сеп.}
1	artig					1	1			1		0,3
2	aufmerksam				1	1	1	1		1		0,5
3	brav									1		0,1
4	chevaleresk						1					0,1
5	diskret					1						0,1
6	entgegenkommend					1						0,1
7	formgewandt					1	1			1		0,1
8	freundlich					1	1			1		0,3
9	galant					1	1			1		0,3
10	gefällig									1		0,1
11	geschliffen					1	1			1		0,3
12	hilfsbereit									1		0,1
13	kavaliersmäßig					1	1					0,2
14	konzilient					1						0,1
15	liebenswert					1			1	1		0,3
16	nett									1		0,1
17	ritterlich					1	1			1		0,3
18	rücksichtsvoll		1		1	1		1			1	0,5
19	taktvoll					1					1	0,2
20	umgänglich					1	1					0,2
21	verbindlich					1	1			1	1	0,4
22	zuvorkommend					1		1	1	1	1	0,5

Після проведеної процедури отримуємо вихідний список прикметників і показники ваги компонентів у смисловій структурі домінанти *höflich*. Тепер проведемо перехресний аналіз – тест на домінанту, тобто вирахуємо вагу домінанти *höflich* у тлумаченні слів вихідного списку (за формулами 1, 2). Це дасть змогу визначити ядро групи і таким чином відділити ядро (слова, в яких компоненти мають найбільшу вагу) від периферії (слова, в яких показники ваги невеликі). До списку додано слово *kulant*, яке хоч і не трактує домінанту, але трактується нею.

Таблиця 2

Вага домінанти *höflich* в тлумаченні слів вихідного списку

№	Прикметники	Agricola	Bertelsmann	Bünting	Duden Universalwörterbuch	Duden Synonymwörterbuch	Görner, Kempcke	Kempcke	Klappenbach, Steinitz	Peltzer	Wahrig	W _{ср.}
1	artig		0,66	1	0,5	0,5	0,66	0,5	0,66	1	1	0,65
2	aufmerksam		0,5		0,5	0,5	0,5				1	0,3
3	brav											0
4	chevaleresk						1					0,1
5	diskret											0
6	entgegenkommend					1						0,1
7	formgewandt						1			1		0,2
8	freundlich		1			1	1			1		0,4
9	galant		1	1	1	1	1	1	1	1	1	0,9
10	gefällig								0,66			0,06
11	geschliffen						0,5					0,05
12	hilfsbereit											0
13	kavaliersmäßig		1		1		1					0,3
14	konziliant											0
15	kulant									1		0,1
16	liebenswert							1	1		1	0,3
17	nett									1		0,1
18	ritterlich			1	0,33	0,5	1		0,5			0,33
19	rücksichtsvoll											0
20	taktvoll									1		0,1
21	umgänglich						1					0,1
22	verbindlich	1	1	0,5		1	0,5			1	1	0,6
23	zuvorkommend		1	1	1	1		1	1	1	1	0,8

Пороговою величиною входження слова в ЛСГ оберемо показник 0,6 для індексу W, максимальне значення якого не може перевищувати 1. Отже, до ядра групи входять прикметники *artig* (0,65), *galant* (0,9), *verbindlich* (0,6) і *zuvorkommend* (0,8), які найтісніше пов'язані з поняттям *ввічливий* і найповніше описують його. Прикметники *brav*, *diskret*, *hilfsbereit*, *konziliant* та *rücksichtsvoll*

мають показник 0, оскільки не описуються домінантою в жодному із словників. Тому їх можна було б виключити зі списку, проте спершу доцільно протестувати додатково на сумісність з іншими компонентами групи.

Тому на наступному етапі ще раз проаналізуємо всі слова, які не ввійшли до ядра, оскільки може виявитись, що семантика слів, які не мають статусу ядерних, включає в себе семантику ядерних лексем-компонентів і пов'язана зі словами не прямо, а через ядерні слова. Якщо хоча б один із ядерних компонентів описуватиме семантику слів, які аналізуються, з середньою величиною $W \geq 0,6$, то відповідне слово повинно бути включене до основного складу групи [1:54]. Отже, проводимо тест на ядро, тобто вираховуємо вагу ядерних слів у тлумаченні інших. Цим тестом також перевіряємо, чи тлумачаться прикметники з нульовим показником ядерними словами, що засвідчить силу їх зв'язку з ЛСГ.

Таблиця 3

Вага ядерних слів у тлумаченні інших (тест на ядро)

№	Прикметники	Wсер. ядрових слів у тлумаченні інших				Wсум. = Wсер. дом. + Wсер. ядр. слів
		artig	galant	verbindlich	zuvorkommend	
1	artig		0,2	0,1	0,1	0,65+0,4=1,05
2	aufmerksam	0,15	0,2		0,15	0,3+0,5=0,8
3	brav	0,7				0,7
4	chevaleresk	0,05	0,1			0,1+0,15=0,25
5	diskret					
6	entgegenkommend			0,1	0,1	0,1+0,2=0,3
7	formgewandt	0,1	0,1			0,2+0,2=0,4
8	freundlich		0,1	0,6	0,5	0,4+1,2=1,6
9	galant	0,2		0,1	0,1	0,9+0,4=1,3
10	gefällig	0,1	0,4	0,2	0,3	0,06+1=1,06
11	geschliffen	0,1	0,1			0,05+0,2=0,25
12	hilfsbereit			0,1	0,6	0,7
13	höflich	0,65	0,9	0,6	0,8	2,95
14	kavaliersmäßig	0,05	0,2			0,3+0,25=0,55
15	konziliant			0,1		0,1
16	kulant			0,2	0,1	0,1+0,3=0,4
17	liebenswürdig	0,16	0,4	0,4	0,3	0,3+1,26=1,56

18	nett	0,28			0,1	0,1+0,38=0,48
19	ritterlich	0,15	0,4			0,33+0,55=0,88
20	rücksichtsvoll		0,1			0,1
21	taktvoll	0,1				0,1+0,1=0,2
22	umgänglich			0,1		0,1+0,1=0,2
23	verbindlich	0,1			0,1	0,6+0,2=0,8
24	zuvorkommend	0,1	0,5	0,55		0,8+1,15=1,95

Тепер за результатами підрахунків можна виділити ядро, основний та периферійний склад групи:

1. Ядерними залишаються прикметники *artig* (1,05), *galant* (1,3), *zuvorkommend* (1,95), додаємо прикметники з вагою вище 1 – *freundlich* (1,6), *gefällig* (1,06), *liebenswert* (1,56), але виключаємо прикметник *verbindlich* (0,8), оскільки його вага нижче 1.

2. До основного складу групи включаємо слова з $W_{\text{сум}}$ від 0,5 до 1: *aufmerksam* (0,8), *brav* (0,7), *hilfsbereit* (0,7), *kavaliersmäßig* (0,55), *ritterlich* (0,88), *verbindlich* (0,8).

3. До периферійного складу зараховуємо прикметники з показниками від 0,1 до 0,5: *chevaleresk* (0,25), *entgegenkommend* (0,3), *formgewandt* (0,4), *geschliffen* (0,25), *konzilient* (0,1), *kulant* (0,4), *nett* (0,48), *rücksichtsvoll* (0,1), *taktvoll* (0,2), *umgänglich* (0,2).

Отже, за допомогою об'єктивної процедури інвентаризації вдалось встановити склад досліджуваної ЛСГ: домінанта – *höflich*; ядро – *artig*, *galant*, *zuvorkommend*, *freundlich*, *gefällig*, *liebenswert*; основний склад – *aufmerksam*, *brav*, *hilfsbereit*, *kavaliersmäßig*, *ritterlich*, *verbindlich*; периферійний склад – *chevaleresk*, *entgegenkommend*, *formgewandt*, *geschliffen*, *konzilient*, *kulant*, *nett*, *rücksichtsvoll*, *taktvoll*, *umgänglich*.

На основі компонентного аналізу словникових дефініцій при застосуванні методики Л.В. Бистрової, В.В. Левицького та М.Д. Капатрука можна також дослідити парадигматичні відношення всередині сформованої групи і в такий

спосіб уточнити склад ЛСГ та з'ясувати, які компоненти групи пов'язані між собою найтісніше.

Користуючись тими ж формулами (1, 2), встановлюємо середню вагу одного слова у тлумаченні іншого за даними десяти тлумачних та синонімічних словників, які слугують матеріалом нашого дослідження. Наприклад, визначаємо середню вагу прикметника *artig* у тлумаченні домінанти *höflich* і отримуємо показник $W_{\text{сер.}}=0,3$ (див. таблицю 4). Потім вираховуємо вагу домінанти *höflich* у тлумаченні слова *artig*, яка складає $W_{\text{сер.}}=0,65$ (див. таблицю 4). Результати підрахунків додаються в таблиці 5 ($W_{\text{сум.}}=0,3+0,65=0,95$). Це і є шуканий кількісний показник сили парадигматичного зв'язку між двома компонентами групи. Таку саму операцію проводимо з рештою прикметників і отримуємо силу парадигматичних відношень кожного із досліджуваних слів зі всіма іншими компонентами даної ЛСГ.

Найвищий кількісний показник відображає найтісніший парадигматичний зв'язок. За даними таблиць робимо висновок, що найтісніше пов'язані компоненти, сумарний ваговий показник сили яких дорівнює або перевищує 1, а саме: *höflich – zuvorkommend* (1,3), *höflich – galant* (1,2), *höflich – verbindlich* (1,0), *brav – artig* (1,6), *liebenswertig – freundlich* (1,45), *nett – freundlich* (1,2).

Середня сила парадигматичного зв'язку спостерігається в парах, де величини показників коливаються від 0,5 до 1; слабкий парадигматичний зв'язок зафіксовано між компонентами з показниками від 0,1 до 0,5; найслабший парадигматичний зв'язок встановлено між словами з індексом до 0,1.

За допомогою графічного зображення можна наочно продемонструвати силу парадигматичного зв'язку, що об'єднує компоненти всередині групи (схема 1). На схемі найтісніший парадигматичний зв'язок позначено суцільною жирною лінією, а середній зв'язок – тонкою. Слабкий та найслабший парадигматичний зв'язок на схемі не зображено.

Проаналізувавши розрахунки і схему можна зробити наступні висновки щодо уточнення складу нашої ЛСГ:

1) прикметник *höflich* залишається домінантою групи, оскільки поєднаний з всіма компонентами (великою, середньою чи навіть слабкою силою парадигматичного зв'язку);

2) слово *gefällig* виключаємо з ядра, оскільки з домінантою він об'єднаний лише слабким зв'язком, хоча з ядерними словами – середнім;

3) з основного складу виключаємо прикметники *brav* та *hilfsbereit*, оскільки з домінантою вони пов'язані слабкою силою, хоча *brav* з ядерним *artig* пов'язаний найтіснішим зв'язком;

4) прикметник *freundlich* утворює власну парадигму: *freundlich* – *liebenswürdig*, *nett*, *gefällig*, *umgänglich*, *verbindlich*, *zuvorkommend*;

5) *entgegenkommend* об'єднується з *konzilient*, *gefällig* та *kulant*;

6) *rücksichtsvoll*, *taktvoll* та *diskret* утворюють окрему побічну парадигму;

7) прикметники *brav*, *diskret*, *hilfsbereit*, *konzilient* та *rücksichtsvoll* залишаємо у складі групи, оскільки вони досить тісно пов'язані з деякими компонентами, хоча і слабо пов'язані з домінантою.

Отже, на основі компонентного аналізу словникових дефініцій ми провели процедуру інвентаризації і у такий спосіб визначили та упорядкували склад ЛСГ зі значенням *ввічливий*, дослідили парадигматичні відношення між компонентами групи, виміряли інтенсивність семантичного зв'язку між ними і таким чином уточнили склад ЛСГ. Подальший аналіз сформованої ЛСГ буде включати вивчення синтагматичних зв'язків та епідигматичних особливостей прикметників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кійко Ю.Е. Інвентаризація лексико-семантичної групи дієслів пересування в сучасній німецькій мові // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2000. – Вип. 98. – С. 51-59.

2. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. – Киев, 1989. – 155 с.
3. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
4. Огуй О.Д. Об'єднана індуктивно-дедуктивна мовно-психологічна класифікація прикметників у „мовній картині світу” // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1998. – Вип. 41. – С. 39-46.